

Никифорова Л.А., канд. філос. наук, доц. Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, м. Донецьк, Україна,
e-mail: nikiforova.69@mail.ru

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИЧНОСТІ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

Nikiforova L.A., Cand. Sc. (Ph), Assoc. Prof. Donetsk National University of Economics and Trade named after Mykhailo Tugan-Baranovsky, Donetsk, Ukraine, e-mail: nikiforova.69@mail.ru

THEORETICAL ANALYSIS OF THE PROBLEM IDENTITY: PHILOSOPHICAL ASPECT

***Мета** статті полягає в дослідженні методологічних, концептуальних і методичних підходів, які обумовили різні тлумачення поняття ідентичності в філософській науці.*

***Методика.** Аналізуючи основні філософські теорії ідентичності автор застосовує історичний і логічний методи дослідження. За допомогою порівняльного аналізу автор розкриває різні погляди на поняття і природу ідентичності в руслі філософської науки.*

***Результати.** На підставі здійснення порівняльного аналізу підходів класичних і сучасних представників філософської науки до розуміння ідентичності обґрунтовано теоретичні положення, які дозволяють оцінити роль і місце ідентичності в філософській науці, переосмислити основні поняття в контексті змін, що відбуваються сьогодні в Україні. З'ясовано, що ідентичність соціальна за походженням і є первинною і необхідною умовою для розвитку особистості.*

***Наукова новизна.** Наукова новизна результатів, що отримали, визначається змістом дослідницьких завдань та шляхами їх розв'язання.*

***Практична значущість.** Практична значущість статті полягає в можливості використання результатів дослідження у викладанні лекційних курсів із соціальної філософії, філософії культури тощо.*

***Ключові слова:** буття, ідентичність, ідентифікація, особистість, тотожність.*

Постановка проблеми. У наш час проблема ідентичності привертає до себе все більше уваги в контексті змін, що відбуваються в країні, спостерігається значне зростання громадського і наукового інтересу до питань ідентичності.

Ідентичність стала тим поняттям, яке досить точно відображає зв'язок з актуальними сферами соціальної теорії і практики. Саме тому багато філософів і психологів, політологів і соціологів звертаються до осмислення феномена ідентичності і виявляють велику зацікавленість цією категорією. На сьогодні філософське осмислення ідентичності є актуальним як ніколи, оскільки саме ідентичність допомагає людині по-новому сприймати деякі аспекти сучасного життя.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження проблеми ідентичності у філософській науці має багатовікову історію. Проте, поряд із класичними теорі-

ями сьогодні деякі автори декларують нові погляди на цю проблему. Так, П. Гнатенко і В. Павленко [1] здійснили ґрунтовний філософський і психологічний аналіз співвідношення понять ідентичність й ідентифікація та визначили головну ознаку ідентифікації – процесуальність. Отже, ідентифікація є процесом соціалізації індивіда, який впливає на розвиток його самосвідомості. І. Кальной [2] розглядає проблему ідентичності в умовах трансформації сучасного українського суспільства. С. Макеев, С. Оксамитна, К. Швачко [3] трактують соціальну структуру суспільства як сукупність дій різних суб'єктів із проведення й виявлення відмінностей між індивідами, групами й організаціями, тобто як сукупність ідентифікаційних практик і їх результатів – ідентичностей. Ними запропоновано теоретичне обґрунтування такого підходу на матеріалах соціологічних досліджень, що проводились в Інституті соціології НАН України. А. Ставицький [4] розглядає проблему національної ідентичності та зазначає, що ідентичність, що є правильно осмисленою і такою, що «працює», – основа гармонії в суспільних відносинах. Проте сучасні дослідники в своїх роботах розкривають авторські погляди на поняття ідентичність. Ми ж намагаємося зіставити різні тлумачення поняття ідентичності, як представників класичного напрямку філософії, так і сучасних дослідників, та переосмислити основні поняття в контексті змін, що відбуваються сьогодні в Україні.

Метою статті є дослідження методологічних, концептуальних і методичних підходів, які обумовили різні тлумачення поняття ідентичності у філософській науці.

Для досягнення мети ми визначили основні завдання статті:

- розкрити природу ідентичності (філософський аспект);
- здійснити аналітичний огляд основних теорій ідентичності в руслі філософії;
- уточнити походження ідентичності з урахуванням поглядів сучасних дослідників на цей феномен.

Виклад основного матеріалу. Упродовж декількох століть філософське осмислення ідентичності проходило в межах проблеми тотожності як основної характеристики буття.

У класичній традиції розробленням цього питання займалися античні філософи (Парменід, Платон, Аристотель, Плотін, неоплатоніки), представники філософії Середньовіччя (Августин Блаженний, Тома Аквінський, Микола Кузанський), філософи Нового часу (Р. Декарт, Б. Спіноза, Г. Лейбніц), представники німецької класичної філософії (І. Кант, І. Фіхте, Ф. Шеллінг, Г. Гегель). У некласичній філософії проблема ідентичності пов'язується із життям та існуванням людини (Е. Гуссерль, М. Хайдеггер, Ж.-П. Сартр, К. Ясперс і ін.). У постнекласичній традиції проблема ідентичності заперечується, на її місце ставиться «інаковість», «відмінність», «множинність» (Т. Адорно, Ж. Дельоз, Ж. Дерріда, Е. Левінас, М. Фуко, М. Хоркхаймер та ін.).

У класичній філософській традиції ідентичність – фундаментальна характеристика буття, яка передбачає зберігання тотожності самому собі і протистоїть «відмінності». Це найважливіша характеристика особистості, що означає єдність, цілісність індивіда в часі і просторі. У постмодерністській традиції –

концепція відсутності втрати індивіда як центру і джерела тотожності (Ж. Дельоз, Ж. Дерріда) [5].

Із другої половини ХХ ст. проблема ідентичності виходить за межі філософії. У цей час термін «ідентичність» набуває широкого поширення головним чином завдяки роботам Е. Еріксона, хоча вперше на концептуальному і термінологічному рівні цю проблему в 1830-х рр. піднімав В. Гумбольдт.

Поняття ідентичності походить з психологічних і соціальних досліджень процесу ідентифікації. Тема ідентифікації розроблялася в радянській психології, перш за все в руслі формування особистості. Вихідним методологічним положенням вважалася ідея К. Маркса про значення уподібнення суспільним пріоритетам. Проте загалом поняття ідентичності зустрічалося досить рідко у вітчизняній науці до початку 90-х років. У радянській філософії популяризатором досліджень різних аспектів ідентичності став І. Кон. Його інтерес до вивчення ідентичності обумовлений тим, щоб охопити людське «Я» в його єдності [6]. Ще в кінці 60-х рр. автор помічає, що, чим більшим є інформаційний обмін, тим менше часу залишається для рефлексії або час ущільнюється, збільшуючи психічне навантаження. Вітчизняний дослідник виділяє наступні типи ідентичності:

– психофізіологічна ідентичність – єдність і спадкоємність фізіологічних і психічних процесів і структури організму;

– соціальна – система властивостей, завдяки яким особистість стає соціальним індивідом, членом співтовариства, групи і передбачає розподіл індивідів за їх соціально-класовою приналежністю соціальним статусам і засвоєним нормам;

– особистісна – єдність і спадкоємність життєдіяльності, цілей, мотивів, смисложиттєвих установок.

Філософське осмислення ідентичності у І. Кона стикається з великою кількістю проблем. До них належать об'єктивно-онтологічне питання – у чому полягає постійність індивідуального буття; суб'єктивно-діяльний – як формуються і функціонують психічні механізми саморегуляції і які джерела індивідуальної активності; когнітивно-гносеологічний – як формується і які функції виконує самосвідомість; аксіологічний – на які цінності можна орієнтуватися.

Важливим внеском І. Кона в становлення теорії ідентичності було те, що він одним із перших став розглядати ці проблеми, використовуючи висновки і ідеї вітчизняних і зарубіжних авторів, він інтерпретував ідентичність як умовний конструкт особистості. Цей конструкт не є статичним і постійно містить динамічні мотиваційні тенденції, урівноважує внутрішні і зовнішні імпульси [7, с. 56].

Іншим видатним філософом, що звернувся до проблеми ідентичності, став Ю. Хабермас. Він розглядає структуру ідентичності таким чином: соціальна ідентичність (горизонтальне вимірювання) – можливість виконувати різні вимоги в рольових системах; особистісна ідентичність (вертикальне вимірювання) – зв'язність історії життя. Це два переплетених, неподілених вимірювання, в яких реалізується «балансуюча Я – ідентичність». Встановлення балансу відбувається за допомогою техніки взаємодії. Ю. Хабермас стверджує, що визначальною технікою є мова. Освоюючи різну техніку, людина прагне відпові-

дати соціальним нормам, зберігаючи свою неповторність. «Розуміння людиною самої себе залежить не лише від того, як вона сама себе описує, але і від тих зразків, які вона наслідує. Самототожність «Я» визначається одночасно тим, як люди себе бачать і якими вони хотіли б себе бачити» [8, с. 7].

Німецьку традицію інтерпретації ідентичності продовжує В. Хесле. Головне в ідентичності, на його думку, – зберігання об'єкта в часі. Компонентами ідентичності, на його думку, виступають: тіло, пам'ять, рефлексія, синтетична єдність апперцепції, тобто здатність усвідомлювати будь-яке чітке існування як своє особистісне – «Я відчуваю, що Я втомився», криза ідентичності тощо [9, с. 113-123]. Жоден із перерахованих вище компонентів не є достатнім сам по собі для виявлення суті ідентичності. В. Хесле виражає філософську традицію в осмисленні ідентичності, розглядаючи її загальнолюдську і нормативну сутність.

Однією з найсистемніших і всеосяжних теорій ідентичності в сучасній американській науці визнано теорію Р. Баумайстера. Головною його заслугою є створення всеосяжної історичної перспективи становлення соціального і культурного феномена ідентичності, починаючи з епохи середньовіччя до наших днів. На обширному історичному матеріалі Р. Баумайстер виявляє соціальні, економічні, релігійні, філософські і культурні підстави для появи і розвитку ідентичності як реального соціального явища, так і теоретичного поняття. Вихідним стає ствердження про те, якщо ми визнаємо людину за суб'єкта не лише соціального, але і власного психічного життя, то «ми можемо виділити в структурі особистості ту цілісність, яку людина розглядає як «Я» [5].

Розглядаючи модель ідентичності, автор виділяє її визначальні критерії: континуальність і відмінність. Континуальність – єдність і цілісність буття людини в процесі протікання часу. Вона означає, що я такий же, як і вчора, таким же буду завтра. Я залишаюся самим собою все своє життя. Будь-які зміни повинні бути перетворені в безперервність, що сприймається як несуперечлива цілісність. Наше «Я» повинне переживатися як постійна величина, як можлива повна подібність самому собі. На думку Р. Баумайстера, відмінність – моє буття, яке несхоже на інших. Кожна ідентичність має низку елементів, які відрізняють її від інших.

Р. Баумайстер виявляє наступні функціональні аспекти ідентичності:

1. Ясне розуміння ідентичності дозволяє зробити особисто-цілеспрямований вибір, реалізувати свій професійний потенціал. Цей аспект визначається індивідуальною структурою пріоритетів і цінностей.

2. Інтерперсональний аспект ідентичності складається із соціальних ролей і особової репутації. Р. Баумайстер цей аспект називає «соціальною ідентичністю».

3. Почуття власної ідентичності, її розуміння визначає життєві цілі і завдання індивіда, допомагає оформити йому життєвий шлях. Цей аспект поєднує в собі індивідуальний потенціал з індивідуальною метою, самоповагою і вірою у власні сили [5].

Кожна ідентичність складається з широкого набору компонентів, одиниць самовизначення. Їх єдність визначає єдність сенсу, значення ідентичності, що забезпечує індивіду і континуальність, і відмінність від інших.

Найважливішим внеском Р. Баумайстера є його аналіз взаємозв'язку історії і змін у структурі ідентичності. За Р. Баумайстером, придбання компонентів ідентичності є процесом самовизначення. Він виділяє п'ять етапів формування ідентичності: приписання (первісний рід); одинична трансформація (раннє середньовіччя); ідентичність, яка визнається ієрархією критеріїв (пізнє середньовіччя); не-обов'язковий вибір (XVIII ст.); необхідний вибір (сучасність). Тим самим Р. Баумайстер показує, як відбувається формування ідентичності в суспільстві.

Зіставимо його ідеї про ідентичність з концепцією М. Серто – теоретичного послідовника М. Фуко і П. Бурдьє. Вихідним положенням М. Серто є ствердження, що ідентифікація – «аккультурація» до способів, норм, практичних рекомендацій у повсякденному житті. Стародавнє мистецтво практики – основа людського самоствердження. Людина підкоряється стереотипам, процедурам, що прийняли в групі, культурі. Ці процедури зафіксовані, перш за все, у мові – у способах усного, письмового мовлення і читання. Набуття ідентичності передбачає наявність таких соціально-культурних елементів, як реалізація лінгвістичної системи за допомогою мови; винахід своєї мови; самоствердження в теперішньому часі [5]. М. Серто вважає, що для того, щоб досягти ідентичності, необхідно декілька умов:

1. Самоствердження в часі. Для цього вимагається привласнювати знайдені уміння, успішні якості, готувати майбутні розширення і, таким чином, знаходити певну незалежність в мінливих обставинах. Це підкорення часу через створення автономного простору.

2. Привласнення способів контролю та бачення в зручних для цього просторах. Мати нагоду бачити – означає мати нагоду передбачати, випереджати час шляхом читання простору.

3. Оволодіння знанням. Необхідно для того, щоб трансформувати різні невизначеності історії в простори, які можна чітко розуміти, мати владу забезпечити собі власне місце [5].

Проте, теорія М. Серто не позбавлена суперечностей. А. Гідденс відзначає, що в межах цього підходу не можна відповісти на багато питань, пов'язаних із проясненням місця ідентичності і самоідентичності в сучасній культурі і суспільстві.

Огляд наукових розробок дозволяє зробити наступні **висновки**:

1. У зарубіжній і вітчизняній науці склалися певні загальні й особливі традиції дослідження феномена ідентичності як філософського феномена.

2. Згідно із сучасним теоретичним дослідженням, ідентичність – структура, яка змінюється, розвивається впродовж усього життя, проходить через подолання криз, може змінюватися в прогресивному або регресивному напрямках. У такому ракурсі ідентичність є первинною і необхідною умовою для розвитку особистості, натомість тривала криза ідентичності стає перешкодою для формування особистості.

3. Виходячи з проведеного аналізу, ми уточнили походження ідентичності і дійшли висновку, що ідентичність є соціальною за походженням, оскільки формується в результаті взаємодії з людьми і засвоєння кожним мови, що виробилась в процесі соціальної комунікації.

Перспективи подальших досліджень. Сьогодні особливо популярною тематика ідентичності стає у зв'язку з аналізом теми кризи ідентичності в сучасних перехідних умовах. У сучасній вітчизняній науці останніх років з'являються нові цікаві розроблення, наукові і публіцистичні статті з проблеми ідентичності, що є показником актуальності цієї проблеми на сучасному етапі розвитку філософської науки. Тому наступне наше дослідження буде присвячено питанням кризи ідентичності в Україні.

Список літератури / References:

1. Гнатенко П.І. Ідентичність: філософський та психологічний аналіз / П.І. Гнатенко, В.М. Павленко. – К.: АРТ-ПРЕСС, 1999. – 466 с.
Gnatenko, P.I. and Pavlenko, V.M. (1999), *Identychnist: filososfskyi ta psykhologichnyi analiz* [Identity: philosophical and psychological analysis], ART-PRESS, Kyiv, Ukraine.
2. Кальной И.И. Проблема идентичности в условиях трансформации современного украинского общества / И.И. Кальной, Ю.Д. Парунова, О.К. Шевченко // Ученые записки ТНУ. Серия: Философия. – 2004. – Т. 17 (56). – № 2. – С. 110-118.
Kalnoy, I.I., Parunova, Yu.D. and Shevchenko, O.K. (2004), “Problem identity in condition of the transformations modern ukrainian society”, *Uchenyye zapiski TNU. Seriya filosofiya*, Vol. 17 (56), no. 2, pp. 110-118.
3. Макеев С.А. Социальные идентификации и идентичности / С.А. Макеев, С.Н. Оксамитная, Е.В. Швачко. – К.: Ин-т социологии НАН Украины, 1996. – 185 с.
Makeyev, S.A., Oksamitnaya, S.N. and Shvachko, Ye.V. (1996), *Sotsialnyye identifikatsii i identichnosti* [Social identifications and identity], Institut sotsiologii NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
4. Украинский «евровыбор» и проблема идентичности: материалы науч. конф. «Ломоносовские чтения» 2009 г. и Междунар. науч. конф. студентов, аспирантов и молодых ученых «Ломоносов-2009» / под ред. В.А. Трифонова, В.А. Иванова, В.И. Кузицина, Н.Н. Миленко, В.В. Хапаева. – Севастополь: НПЦ «ЭКОСИ-Гидрофизика», 2009. – С. 95-97.
Trifonova, V.A., Ivanova, V.A., Kuzishchina, V.I., Milenko, N.N. and Khapayeva, V.V. (2009), “Ukrainian “eurochoice” and problem identity”, *Proc. of the scientific Conf. “Lomonosov reading” and Int. scientific Conf. of Students, Postgraduate Students and young Scientists “Lomonosov-2009”*, Sevastopol, pp. 95-97.
5. Заковоротная М.В. Идентичность человека. Социально-философские аспекты / М.В. Заковоротная. – Ростов н/Д.: Изд-во Северо-Кавказского науч. центра высшей школы, 1999. – 161 с.
Zakovorotnaya, M.V. (1999), *Identichnost cheloveka. Sotsialno-filosofskiye aspekty* [Identity person. Social-philosophical aspects], Izd-vo Severo-Kavkazskogo nauchnogo tsentra vysshey shkoly, Rostov-on-Don, Russia.
6. Кон И.С. Открытие Я / И.С. Кон. – М.: Политиздат, 1978. – 367 с.
Kon, I.S. (1978), *Otkrytiye ya* [Opening I am], Politizdat, Moscow, Russia.
7. Кон И.С. В поисках себя / И.С. Кон. – М.: Политиздат, 1984. – 335 с.
Kon, I.S. (1984), *V poiskakh sebia* [In quest of itself], Politizdat, Moscow, Russia.

8. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность / Ю. Хабермас. – М.: Academia, 1995. – 85 с.
Khabermas, Yu. (1995), *Demokratiya. Razum. Nravstvennost* [The Democracy. The Reason. Morality], Akademia, Moscow, Russia.
9. Хесле В. Кризис индивидуальной и коллективной идентичности / В. Хесле // Вопросы философии. – 1994. – № 10. – С. 113-123.
Khesle, V. (1994), “Crisis individual and collective identity”, *Voprosy filosofii*, no. 10, pp. 113-123.

Целью статьи является исследование методологических, концептуальных и методических подходов, которые обусловили различные толкования понятия идентичности в философской науке.

Методика. Анализируя основные философские теории идентичности автор применяет исторический и логический методы исследования. С помощью сравнительного анализа автор раскрывает различные взгляды на понятие и природу идентичности в русле философской науки.

Результаты. Проведенный сравнительный анализ подходов классических и современных представителей философской науки к пониманию идентичности обосновал теоретические положения, которые позволяют оценить роль и место идентичности в философской науке, переосмыслить основные понятия в контексте изменений, которые происходят сегодня в Украине. Выяснено, что идентичность социальна по происхождению и выступает как первичное и необходимое условие для развития личности.

Научная новизна. Научная новизна полученных результатов определяется содержанием исследовательских задач и путями их разрешения.

Практическая значимость. Практическая значимость статьи заключается в возможности использования результатов исследования в преподавании лекционных курсов по социальной философии, философии культуры и т.д.

Ключевые слова: бытие, идентичность, идентификация, личность, тождественность.

Objective of the article is the research of methodological, conceptual methods and approaches which stipulated by the different interpretation of identity concept in philosophical science.

Methods. Author applies the historical and logical methods of the research based on the review of the main philosophical theories of identity. With the help comparing review the author develops the different views on the definition and nature of identity in philosophical science.

Results. Utilizing of comparative approach used by the classic and modern representatives in understanding identity the author grounds the theoretical conceptions. The theoretic conception helps:

- to evaluate the role and place of identity in philosophical science;
- to reconsider the general definitions in the context of changes which take place in Ukraine today.

It was clarified that identity is social issue in its nature and identity is the first and the required condition in the personality development process.

Scientific novelty. Scientific novelty of the achieved result is defined in the content of the research purposes and their ways of development.

Practical value. The practical value of the article reflected within the possibility of using the research results in the following training courses: social philosophy, philosophy of culture and other.

Key words: being, identity, identification, personality, sameness.

Рекомендовано до публікації д-ром філос.
наук, проф. С.В. Дрожжиною.
Дата надходження рукопису 19.04.2013 р.